

IDIOMA VA UNING TIL TIZIMIDA O'RGANILISHI

Ximmatov Ilyos

TerDU lingvistika (o'zbek tili)

yo'nalishi magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11124639>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 3-may 2024 yil

Ma'qullandi: 6-may 2024 yil

Nashr qilindi: 7-may 2024 yil

KEY WORDS

ABSTRACT

XX asr oxirida tilshunoslik fani til birliklarining semantikasiga qiziqishning ortishi bilan ajralib turdi. Bu qiziqish tilni tafakkur bilan bog'liq holda o'rganishning tiklanishi tufayli paydo bo'ldi. Tilning semantik tomoniga oid ko'pgina tadqiqotlar inson tafakkurining o'ziga xos xususiyatlarini va kontsepsiyani shakllantirish jarayonida namoyon bo'ladigan madaniy modellarni hisobga olmasdan, uning birliklarining ma'nosini ifodalashga asoslangan.

Tadqiqotchilarning frazeologizmlar haqidagi fikrlari bir-biridan farq qilishi tabiiy va bu holat idiomalarni tugal tasniflash imkonini chegaralaydi. Biz buni frazeologik birliklarni keng va tor mazmunda tushunuvchi olimlarning mavjud nazariyalari mazmunida ko'ramiz. Biroq bunday farqli qarashlar va fikrlarning o'ziga xos asoslari mavjud bo'lib, mazkur yondashuvlar bevosita ilmiy hamjamiyatning paremiologik birliklar borasidagi fikrlariga ham taqaladi.

Til tadqiqi, ta'limi va o'zlashtirilishida idiomalar uning eng murakkab sohasi hisoblanadi. Tilshunoslar tomonidan idiomalarning turli aspektlarda o'rganilishi bu birikmalar lisoniy tabiatining murakkabligi, amaliy xarakterga ega birlik ekanligidan dalolatdir. Xususan, idioma milliy koloritni o'zida saqlashi, nutqda ixcham va tezkorlik bilan obrazlilik va ta'sirchanlikni oshirishi bilan nutqiy

jarayonning jonliligini va shu orqali og'zaki nutqning hissiy bo'yoqdorligini ta'minlaydi¹.

Idioma (yun. idioma – o'ziga xos ifoda, ibora) – ayn. Frazeologik chatishma².

Idiomalar frazeologizmlar va "leksikalizatsiyalashgan" so'zlarning bir ko'rinishidir. Shuning uchun bo'lsa kerak idiomalar haqida gap berganda, ularni frazeologizmlarning frazeologik chatishmalar, frazeologik butunliklar va frazeologik qo'shilmalar bilan birga to'rtinchi turi ham deb, ulardan boshqa alohida til birligi ham deb baho berilmaydi. Bunga sabab idiomalar ko'chma ma'nolilik jihatidan frazeologizmlarga o'xshasa ham, ba'zan ularning bunday ma'noni uyushma tarzida emas, balki bir so'z doirasida ifodalashida bo'lsa kerak.

Idioma termini ayrim so'zni ham, so'zlar uyushmasini ham o'z ichiga oladi. Chunki idioma terminining ma'nosini frazeologik chatishmalar doirasi bilan chegaralash mumkin, lekin shu

¹ Бегматова Г.Х. Ўзбек миллий корпусида идиомалар базасини яратиш. Филолог.фан.бўйича фалс.док.дисс. – Термиз, 2021. – Б: 27

² Ҳожиёв А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. –Тошкент. Ўзбекистон миллий энциклопедияси давлат илмий нашриёти, 2002.

tasnifda ko'chma ma'nosi tarkibidagi faqat bir so'zga asoslangan frazeologik qo'shilmalarni hisobga olinsa, idiomalarni yana turg'un uyushmalardan yakka so'zga tomon tortadi. Umuman, idiomalar, bir tomondan, ma'no taraqqiyotiga ko'ra, frazeologik chatishmalarga o'xshab ketsa, ikkinchi tomondan, bir so'zning ma'no taraqqiyotiga asoslanishi jihatidan frazeologik qo'shilmalarga o'xshab ketadi. Ko'chma ma'nosi dastlabki ko'chma ma'nosidan uzoqlashib, ular bilan omonimlik darajasiga yetgan yoki turg'un ma'noda qo'llanilishini deyarli yo'qotib, ko'chma ma'nodagina ishlatadigan so'zlar *idiomatik so'zlar* deyiladi. Demak, idiomatik so'zlar so'zlarning omonimik holatidan yo turli sabablar orqali konkret ma'noning mavhumlashishidan kelib chiqadi.

Badiiy adabiyot, publitsistika, so'zlashuv uslubida idiomalarning qo'llanilishi ularning ifoda imkoniyatlari bilan bog'liq. O'zbek tilidagi ilmiy adabiyotlarda idiomalarning kundalik nutqdagi ishtiroki, ma'no ifodalashiga oid ma'lumotlarning faqat umumiy holda berilganligini kuzatamiz³.

Idiomalarning kelib chiqishi haqida keng miqyosda o'rgangan va tahlil qilgan tilshunoslar ba'zi idiomalar o'ta mahalliylashganligini, ular hech qachon kichik jamoadan tashqarida qo'llanilmasligini aytib o'tadi.

Ko'pincha idiomalar tarkibidagi so'zlarning tartibini o'zgartirib bo'lmaydi. Aytish mumkinki, idiomalar o'ziga xos adabiy va madaniy qolipga ega.

Sh.Raximova rus va o'zbek frazeolog olimlari Sh.Balli, V.Vinogradov, N.Shanskiy, A.Reformatskiy, A.Kunin, N.Amosova, Sh.Rahmatullaev, B.Yo'ldoshev, A.Mamatov, A.E. Mamatov qarashlariga tayanib, yozadi: "Idioma borasida qiyinchilik bilan farqlanadigan, komponentlari o'zaro turg'un birlashgan, murakkab, ko'p aspektli, munozarali, maqomi yetarli belgilanmagan, ikki yoki undan ortiq leksik negizdan tashkil topgan, tuzilishi jihatidan lingvistik birikma, yoki gapga teng, mazmunan so'zga muqobil, tilda tayyor holda yaxlit mavjud bo'lgan, takror qo'llanuvchi, qurilishi jihatidan bir ma'noli idiomaning turli shakllarni olib kelishi mumkinligi, tuzilishi jihatidan ba'zan o'zgaruvchan, so'zga ekvivalent, so'zlar majmuasi, turg'un ibora, turg'un so'zlardan iborat kompleks, umumlashgan ma'no anglatuvchi, turg'un leksik-semantik birlik, ko'p komponentli yaxlit semantik xususiyatga ega bo'lgan kommunikativ birlik, til elementlarining kombinatsiyasi, tarjima qilib bo'lmaydigan til hodisasi"dir⁴.

L.P.Smit o'zining klassifikatsiyasiga ko'ra, dengizchilar, baliqchilar, askarlar, ovchilar ishlatadigan, bundan tashqari, qishloq xo'jaligi, hayvonlar va qushlar, pazandachilik sohalari idiomalarini ajratadi⁵.

Idiomalar ham boshqa frazeologik iboralar kabi turg'un iboralardan biri hisoblanib, voqea, hodisa va predmetlarni ifodali tasvirlash maqsadida ishlatiladigan, muloqotga o'ziga xos jo'shqin ruh bag'ishlaydigan va yangi frazeologik ma'no kasb etuvchi turg'un birikmalardir. Ba'zi bir idiomalar ma'nosi boshqa bir so'z bilan ham ifodalanishi mumkin, lekin idiomadagi konnotativ ma'no, stilistik o'ziga xoslik mazkur sinonim so'z bilan to'la qamrab olinmaydi.

³Бегматова Г.Х. Ўзбек миллий корпусида идиомалар базасини яратиш. Филолог.фан.бўйича фалс.док.дисс. – Термиз, 2021. – Б: 27

⁴ Раҳимова Ш. Инглиз тили идиоматик ибораларини ўзбек тилига ўгиришнинг лисоний хусусиятлари. Филол. фанл. бўйича фалс. докт. афтореф., Тошкент, 2019, 13-бет.

⁵ Смит Л.П. Фразеология английского языка. Пер. А.С.Игнатъева, М., 1959, с. 42.

Qisqacha qilib aytganda, bizning idiomalarni o'rganish borasidagi izlanishlarimiz shuni ko'rsatdiki, mazkur til birligi hali juda ko'p tomonlama o'rganilishi, tahlil qilinishi kerak. Chunki birgina idioma va ibora terminlari orasidagi farqlarning aniqlanishi bu boradagi ko'plab savollarga yechim bo'ladi. Shunga ko'ra idiomalar tadqiqi tilshunoslik uchun dolzarb hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ҳожиёв А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. –Тошкент. Ўзбекистон миллий энциклопедияси давлат илмий нашриёти, 2002.
2. Смит Л.П. Фразеология английского языка. Пер. А.С.Игнатъева, М., 1959, с. 42.
3. Раҳимова Ш. Инглиз тили идиоматик ибораларини ўзбек тилига ўгиришнинг лисоний хусусиятлари. Филол. фанл. бўйича фалс. докт. афтореф., – Тошкент, 2019, 13-бет.
4. Бегматова Г.Х. Ўзбек миллий корпусида идиомалар базасини яратиш. Филолог.фан.бўйича фалс.док.дисс. – Термиз, 2021. – Б: 27

INNOVATIVE
ACADEMY